

Т. Б. Токарський,
к. е. н., радник першого класу (м. Варшава, ПР)

ОСВІТНЯ СКЛАДОВА У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ МОДЕЛІ УКРАЇНИ

T. Tokarskyi,
PhD in Economics, First Class Counsellor (Warsaw, Poland)

THE EDUCATIONAL COMPONENT IN THE SOCIAL AND ECONOMIC MODEL OF UKRAINE

Стаття розкриває характер стратегічних напрямів освіти в Україні, яка переживає кризовий період свого розвитку. Привертено увагу до функціональної складової освіти, її сприяння як економічному зростанню, так і загальному подоланню бідності в країні, зміни на краще життєвого рівня населення.

Зупинена увага і на духовній вартості освітніх компонентів, що надає особливої уваги суспільному знанню, яке складається з індивідуального знання. Акцентовано на потребі інтенсифікації інтегрування України як європейської держави у єдиний європейський освітнянський простір.

The article is an attempt to reveal the character of strategic directions of education in Ukraine. The author focuses on functional component of education, its contribution to economic growth, poverty reduction and improving living standards. Particular attention is paid to the moral value of educational components. The author emphasizes on the need to integrate Ukraine as a European state into the European educational space.

Ключові слова: стратегія освіти, духовна вартість освіти, суспільні пріоритети, концепція освіти, якість освітнього процесу.

Key words: educational strategy, moral value of education, social priorities, concept of education, quality of educational process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Побудова соціальної держави пов'язана з переходом до нового етапу розвитку продуктивних сил: від індустріальної стадії, де домінує механізоване виробництво, до постіндустріальної, коли превалюватиме соціальна сфера, а економічна ефективність визначатиметься, у першу чергу, використанням висококваліфікованих кадрів, нових знань, технологій і методів управління. За цих умов на передній план виходить людина, її інтелектуальний потенціал, формування якого значною мірою залежить від величини доходів, у структурі яких основний відсоток становить заробітна плата.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення освітньої складової в соціально-економічній моделі привертала увагу таких учених, як О. Надибська, І. Разумкова, І. Нонака, Р. Моїсеєнко, С. Лобачов, В. Солдаткін та ін.

Зміни рівня життя населення та трансформація соціальної структури в Україні супроводжуються диференціацією матеріального стану різних соціальних груп. Упродовж останніх років сформувався прошарок бідних, посилюється нерівність при розподілі доходів і благ. Нині спостерігається різка диференціація галузей економіки за рівнем оплати праці.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — аналіз виходу із ситуації, яка склалася і в нашій країні.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ

Величина заробітної плати практично в усіх сферах діяльності останнім часом у країнах помітно збільшується. Від 2003 р. вона зросла на 23%, а в бюджетній сфері — на 44%. Проте слід зазначити, що рівень оплати праці в нашій державі залишається досить низьким. Якщо в грудні 2003 р. у Білорусії зарплата становила 139 дол., Казахстані — 192 дол., Російській Федерації — 249 дол., то в Україні — лише 103 дол. США. Особливо низька заробітна плата зберігається у соціально-культурній

сфері. Розшарування суспільства відбувається також за видами діяльності, умовами та змістом праці.

Значна диференціація розміру оплати праці спостерігається і в регіональному розрізі. Найнижчий рівень заробітної плати в регіонах з найвищим відсотком сільського населення та зайнятих у сільському господарстві, де рівень оплати праці до цього часу є найнижчим.

Низький рівень оплати праці виступає одним із гальм здійснення реформ в Україні. Досвід наших західних сусідів (Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії, Угорщини) переконливо свідчить, що успішна реалізація реформ відбувається лише за умов, коли середній рівень оплати праці становить не нижче 300 дол. США. Саме такий рівень дозволяє активізувати споживчий попит, сприяє збільшенню виробництва товарів і послуг [1, с. 26]. Тому є необхідним суттєве підвищення рівня оплати праці, що позитивно позначиться не лише на життєвому рівні населення, але й на результативності реформ, здійснюваних в Україні.

При перехідному типі економіки (до якого належить і економіка України), в її секторах, які динамічно розвиваються, рівень освіти та кваліфікації значною мірою визначає величину доходів працівників. Мною виявлено прямий кореляційний зв'язок між рівнем освіти працівників та обсягом валової доданої вартості (ВДВ) у розрахунку на душу населення. Американський економіст Е. Кон ілюструє доволі тісний зв'язок між величиною національного доходу на душу населення та витратами на освіту. А співробітники Нідерландського інституту економіки стверджують, що кожні 1,04% приросту в структурі робочої сили працівників з вищою освітою і 0,65% приросту працівників із середньою освітою забезпечують збільшення національного доходу на 1%. Тож не дивно, що нині у світі на нагромадження знань, досвіду, вмінь щорічно витрачається більше 20 трлн дол. США. Практично в усіх економічно розвинутих країнах при розробці загальнодержавних концепцій та програм безпечного розвитку включають до них як один із стратегічних напрямів освіти. Усе це говорить про те, що в освіту економічно вигідно вкладати кошти. Це підтверджують і результати моїх досліджень. Так, за

моїми підрахунками, кожна гривня, вкладена в освіту, забезпечує 5 грн. чистого прибутку, а її рентабельність майже в 4 рази перевищила цей показник економіки в цілому. Проте інвестиції, вкладені в 2002 р. в освіту, становили лише 1,0% їх загального обсягу. До речі, високі економічні успіхи Японії та Південної Кореї зумовлені, насамперед, високим інтелектуальним рівнем працівників — питома вага осіб із повною середньою освітою (у віковій групі 25—34 роки) в цих країнах становить, відповідно, 94% і 92%. І сьогодні в Японії формується нова національна програма розвитку освіти до 2015 р. Підвищення освітнього рівня сприятиме не лише економічному зростанню, але й піднесенню життєвого рівня населення, подоланню бідності, що визнана Декларацією ООН постійною проблемою більшості країн світу.

Освіта — це важливий фактор вирішення як соціальних, так і економічних проблем. Вона має стати складовою державної стратегії на перспективу. Україна традиційно посідає провідне місце у сфері освіти серед країн Центральної та Східної Європи. Великий потяг населення до знань спостерігається й нині. В останні 15 років ця тенденція стала особливо помітною.

Безпомилково обґрунтовує духовну вартість освітнього рівня професор О. Надібська щодо способу впливу особистісного знання на суспільне.

"Рівень особистісного знання може дуже суттєво впливати на суспільне (та будь-яку форму групового) знання. Очевидним є й зворотний вплив. Формалізоване знання, що є надбанням певної групи, створюється спеціально для відтворення саме цієї групи та передається членам цієї групи через систему освіти та різноманітні системи циркуляції інформації. Подекуди групове знання може ставати формою панування над іншими групами та, таким чином, формує певні соціальні пріоритети".

Автор асоціює це в такий спосіб: "монополія на знання, що існувала в стародавньому Єгипті для жерців. Тільки священнослужитель міг отримувати знання та завдяки знанню маніпулювати свідомістю "непосвячених". Навіть не згадуючи про можливість користуватись привілеями доступу до документації (якого інші були позбавлені просто в силу неможливості прочитати, що там написано), єгипетських жерців, які залякували парафіян передбачуваними природними явищами".

Висновок був таким: "Монополія на знання формувала соціальний пріоритет, що включав винесення сакральної групи населення на недосяжний рівень. Врешті-решт, частіше за все соціальне визнання певної групи населення структуроутворюючою базується на монополії на знання".

У перехідний період практично в усіх країнах посилюється нерівність, зумовлена розвитком підприємництва. Така тенденція спостерігається і в освіті. У вищій освіті, на мій погляд, підприємництво набуло гіпертрофованого характеру, що може претендувати на унікальність. Масового характеру набуло явище, коли у державному вищому навчальному закладі, на його площі, матеріальній і кадровій базі створюються приватні вищі навчальні заклади, керівниками яких є одночасно керівники цього державного вузу. В країнах Західної Європи питома вага студентів, які навчаються в приватних вузах, становить 7% загальної чисельності студентів (ФРН, Данія, Фінляндія, Греція, Норвегія, Великобританія, Швеція), причому навчання в університетах тут практично безоплатне. Державні ВНЗ фінансуються державою на 90% до потреб. То й не дивно, що в цих навчальних закладах забезпечується жорстке виконання всіх законів та інструкцій щодо розвитку вищої освіти.

Україна — європейська держава, а тому її освіта повинна інтегруватися в єдиний європейський освітнянський простір відповідно до потреб населення, суспільства, економіки. Це вимагає концентрованої уваги до розвитку освіти не лише зі сторони держави, але й кожного суб'єкта господарювання. У країнах Заходу соціальні інвестиції (в їх обсягу вагомий відсоток належить

освіті) корпорацій і фірм досягають 40% і більше від загального обсягу їх витрат. Як показує досвід наших сусідів (Польщі, Чехії, Угорщини), в перехідній економіці, зокрема в секторах, що динамічно розвиваються, рівень освіти та кваліфікації визначає не лише величину прибутку підприємства, але й доходів працівника. Тому освіта має посісти провідне місце в системі суспільних пріоритетів і нашої держави. Цьому має сприяти, насамперед, збільшення обсягів фінансових ресурсів, які спрямовуються на її розвиток, а також формування, підтримка і закріплення сприятливої суспільної думки, позитивного іміджу соціальних інститутів освіти як серед населення, так і серед роботодавців. Адже, як пише І. Нонака, єдиним надійним джерелом конкурентних переваг є знання. Так, у Південній Кореї, Гонконзі, Фінляндії, Швеції 80—90% багатства формується за рахунок інтелекту. За даними ЮНЕСКО, в ХХІ ст. високіх стандартів життя досягнуть ті країни, в яких 40—50% працездатного населення матимуть вищу освіту. Коли змінюються ринки, з'являються нові технології, збільшується кількість конкурентів, а товари морально старішають упродовж однієї ночі, успішними підприємствами стають ті, що послідовно створюють нові знання, широко використовують їх у своїй практиці, швидко втілюють у нові технології та продукти [3].

Пожвавлення економіки зумовлює потребу в кадрах професійно-технічної освіти. Якщо нам не вдається за короткий час вийти на світовий рівень підготовки фахівців, то наша промисловість буде приреченою на програш у відкритій конкуренції з тими країнами, які мають необхідний кадровий потенціал. Це підтверджує досвід багатьох країн. Скажімо, у Франції з цієї метою сформовано систему професійного навчання, в Німеччині — систему учнівства, у США — спеціально розроблено концепцію підготовки до трудового життя, в Японії — навчання на робочому місці. Нині, на жаль, у нашій державі існує значний розрив між декларацією щодо потреби в працівниках певної кваліфікації та готовністю роботодавців найняти їх на постійну роботу. Остання нерідко залежить від інститутів ринку праці, які шляхом зміни "з джерел" обороту робочої сили можуть блокувати її наймання чи відкладати час (збільшуючи витрати на скринінг потенціальних кандидатів). У такому випадку заява щодо потреби в працівниках (у вигляді вакансій) може не реалізуватися при створенні реальних робочих місць і відповідному найманні на роботу.

Підвищення освітнього і професійного рівня населення, зокрема працездатного віку, сприятиме не лише реалізації такої функції соціальної держави, як формування та розвиток соціально орієнтованої економіки, але й підвищенню продуктивності праці та ефективності економіки, конкурентоспроможності її продукції. Нині, на жаль, значна частина продукції не є такою. Адже матеріаломісткість української промисловості перевищує прийняті у західних індустріально розвинутих країнах норми у 2,5 рази. При цьому матеріало- та енергомісткість вітчизняного виробництва продовжує зростати, а розрив у рівнях технологічного розвитку — збільшуватися. Як результат, продуктивність праці в нас у 4,5 рази нижча, ніж у країнах Західної Європи. Хоча причиною цього є не лише недостатній рівень професійної підготовки, кваліфікації, але знову ж таки й рівень оплати праці, який не стимулює працівника до високої продуктивності.

Подолати таке негативне явище можна не лише шляхом запровадження інновацій, нових технологій, що, своєю чергою, вимагає підвищення інтелектуального потенціалу кожного працівника, але й шляхом істотного підвищення відсотку оплати праці в собівартості виробленої продукції.

ВИСНОВКИ

Нині важливо створити умови, щоб і внутрішнє, і зовнішнє середовище сприяли зміцненню здоров'я населення в усіх регіонах. ВООЗ визначено, що на охоро-

ну здоров'я має виділятися 8% ВВП, а в країнах з низьким рівнем доходів — не менше 4%. В Україні ж у 2002 р. загальні витрати на охорону здоров'я, фізичну культуру, соціальне забезпечення становили менше 6% ВВП. За обсягами витрат на охорону здоров'я в розрахунку на одного жителя Україна посідає 111-те місце серед 189 країн (ООН) і 8-ме — серед країн колишнього СРСР.

Щоб поліпшити соціальну ситуацію, прискорити побудову соціальної держави в Україні, необхідно:

- істотно підвищити платоспроможний попит населення;

- здійснити формування нових механізмів, здатних забезпечити оптимальні пропорції між розвитком матеріального та нематеріального виробництва;

- надати соціальній сфері, зокрема освіті, статус сфери діяльності пріоритетного розвитку. Про це зауважено так: "Освіта мусить мати абсолютний пріоритет у бюджетах усіх країн і сприяти розвитку всіх видів творчої діяльності", зазначалося у підсумках конференції нобелівських лауреатів "На порозі ХХІ століття: небезпеки і перспективи", яка відбулася у 1998 р. у Парижі;

- збільшити інвестиції в основний капітал соціальної сфери. До цього часу вони є не лише низькими, але й мають тенденцію до скорочення. Якщо в 1995 р. питома вага інвестицій у соціально-культурну сферу дорівнювала 36% від загального обсягу, то в 2002 р. — 22%. Тому не дивно, що й мережа об'єктів цієї сфери має тенденцію до скорочення;

- бюджетне фінансування соціальної сфери зосередити на пріоритетних напрямках, а саме: запровадженні новітніх технологій, поліпшенні якості та ефективності діяльності закладів освіти, охорони здоров'я, науки; запровадженні принципів управління якістю послуг;

- посилити соціальну спрямованість кожної сфери діяльності, сформувавши в них соціальну місію. Усе це сприятиме не лише підвищенню якості життя населення, але й збільшенню кількості робочих місць за рахунок невиробничої зайнятості, поліпшенню використання людських ресурсів, реальному економічному зростанню.

Серед напрямів наукових досліджень у сфері регіонального розвитку України та її регіональної політики можна виділити важливі основні складові.

Регіональна політика розвитку людських ресурсів. Ця політика трактується як форма реалізації стратегії інноваційного типу в умовах глобалізації та євроінтеграції. Останнім часом значна увага приділялася розвитку таких її напрямів:

- формування інноваційної культури, яка забезпечує сприйняття нових ідей, готовності, здатності людей до інновацій;

- розвиток освіти, науково-технологічної, духовно-інформаційної сфер як таких, що стосуються формування та використання капіталу знань;

- формування стратегії регіональної зайнятості та регіонального ринку праці як основи реалізації потреби людини в праці;

- інвестиції в людські ресурси, формування та використання їх інноваційної якості, примноження соціального капіталу.

Ученими-регіоналістами розроблено концепцію інноваційної якості людських ресурсів та методичний інструментарій її оцінки через алгоритм розрахунку регіонального індексу інноваційної якості людських ресурсів.

Регіональний індекс є принципово новим індикатором якості людських ресурсів регіону в умовах поступового переходу до економіки знань, який враховує освітню, науково-технологічну та духовну компоненти.

Регіональні проблеми екологічної безпеки, використання рекреаційного потенціалу регіонів. Екологічна безпека як специфічний вид суспільних благ і невід'ємний елемент національної безпеки розглядається

як один з пріоритетних напрямів державної політики, регіональний зріз якої відіграє провідну роль у гарантуванні екобезпечного розвитку держави в цілому.

Потребу регіоналізації екологічної політики можна пояснити не тільки значною екологічною диверсифікацією території України, а перш за все особливостями соціально-економічних процесів у регіонах, які в усіх відношеннях є далеко неоднорідними. У результаті цього екологічна ситуація в Україні має свої територіальні відмінності як за характером і гостротою проблем, так і з точки зору можливостей їх практичного вирішення.

У зв'язку з цим стратегічними цілями сьогодні виступають: освіта в сфері екології; екологізація виробництва та всієї системи господарювання; екологізація свідомості населення; екологізація управління в цілому та створення надійних механізмів регулювання відносин у сфері природокористування та цивілізованих процедур прийняття рішень.

В умовах розширення ЄС значна увага приділялася дослідженням нових інституційних форм співробітництва та науково-методологічному забезпеченню розробки спільних стратегій розвитку прикордонних територій західних областей України та сусідніх держав-учасниць Європейського Союзу. Навіть в умовах гібридної війни на часі розроблення нової Комплексної програми розвитку транскордонного співробітництва з урахуванням нових геополітичних реалій, інструментарію та механізмів співпраці з Європейським Союзом. Її пріоритетами мають стати: інституційний розвиток; розвиток інфраструктури пунктів перетину кордону; розбудова транспортної інфраструктури, міжнародних транспортних коридорів; розвиток економічного співробітництва; спільні природоохоронні програми; розвиток людських ресурсів, культурне, інноваційне та наукове співробітництво.

Ефективний регіональний економічний розвиток і регіональна соціально-економічна політика повинні ґрунтуватися на мирних засадах, на поглибленні трансформаційної еволюції, проведенні економічних реформ, усуненні тоталітарно-олігархічних відносин, розбудови економіки на приватновласницьких засадах, без чого важко створити відповідне конкурентне соціально-ринкове середовище. Теоретично господарський простір мав би бути однотипним, якщо йдеться про місце та роль регіонів у загальнонаціональних і глобальних процесах. Разом із тим в умовах глобалізації не втрачають свого значення такі традиційні цінності, як освіта, духовність, рідна домівка, зв'язок людини та її родини з місцем проживання. У цьому плані регіон як місце, де людина живе, працює, удосконалюється духовно, у контексті глобалізації набуває нового значення та звучання. Люди не можуть існувати без домашнього осередку і, отже, без того регіону, де вони народилися чи проживають.

Література:

1. Разумнова И.И. Американский средний класс в условиях регулируемой экономики / И.И. Разумнова / США, Канада: экономика, политика, культура. — 2004. — № 4. — С. 26.
2. Надыбська О.Я. Соціальні пріоритети України в глобалізаційному просторі: монографія / О.Я. Надыбська. — Одеса, 2013. — 270 с.
3. Nonaka I. The Knowledge Creating Company, Harvard Business Review // Nov. — Dec., 1991.

References:

1. Razumnova, I. I. (2004), "American middle class in conditions of regulated economy", SShA, Kanada: ekonomika, politika, kul'tura, vol. 4, pp. 26.
2. Nadybs'ka, O. Ya. (2013), Sotsial'ni priorityty Ukrainy v hlobalizatsijnomu prostori [Social priorities of Ukraine in the space of globalization], Odessa, Ukraine.
3. Nonaka, I. (1991), "The Knowledge Creating Company", Harvard Business Review, Nov., Dec.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2017 р.